

Mihalovicsné Lengyel Alojzia

*Pannon Egyetem, Tanárképző Kar, Germanisztikai Intézet,
Német Szakdidaktikai és Nyelvoktatási Tanszéki Csoport*

A filantropizmus pedagógiája***Johann Bernhard Basedow munkássága***

A filantropista Basedow munkásságát elsősorban az oktatás, másodsorban a nevelés oldaláról ismertetjük, a neveléssel és az oktatással szervesen összefüggő szervezeti formák vizsgálatánál is a filantropista szellemben történő oktatás rendszerének elemzését helyezve előtérbe.

A 18. század utolsó harmadában bontakozott ki Németországban a *Locke* és *Rousseau* gondolatait és a *Leibnitz–Wolf* féle német racionalista filozófia elemeit szintetizáló filantropizmus pedagógiai mozgalma. Az emberbarát fogalom a filantropisták értelmezése szerint nem a humanizmus egyetemes embereszménye, hanem az egész emberiséggel közös érdekek megvalósításából eredő lehető legnagyobb boldogság. A filantropizmus kialakulásában közrejátszott a korabeli német közoktatás gyakorlatának megmerevedése: az oktatás módszerei sablonossá váltak, a klasszikus tanulmányok kiüresedtek, formális grammatizálásba, öncélú szótanulásba torkollottak.

A filantropisták irányzatának a gyakorlati pedagógiával is foglalkozó német teológus képviselői az állam vezetőit és a német polgárságot szerették volna megnyerni az iskola, az oktatás és a családi nevelés reformjához. A filantropizmus pedagógiája a *Wolf* és *Leibnitz* eszmerendszerére épülő racionális pedagógia jegyeit viseli.

A racionalizmus szellemében az iskola az uralkodó, illetve az uralkodó által képviselt állam céljait szolgálja, s a legjobban akkor, ha a növendékeinek gondolkodását, értelmét fejleszti. A racionalizmus értelmezése szerint a tanügy politikum, a tanügy gondozását az állam érdeke követeli. A filantropisták értelmezése szerint a nevelés állami feladat, az iskoláknak függetlenné kell válniuk az egyháztól, mert csakis az állam irányítása alatt fejthetik ki a közzőra gyakorlott tevékenységüket.

A filantropizmus mozgalmát 1768-ban *Johann Bernhard Basedow* (1724–1790) az emberbarátokhoz intézett szózatával indította meg (*Vorstellung an Menschenfreunde*), amely a köznevelés gyökeres reformját tartalmazza.

Basedow pedagógiai programja polgári iskolák és a gimnáziumok számára

Az emberbarátok, így *Basedow* is, a nemesség és a vagyonos polgárság gyermekeinek nevelését akarták új szellemmel telíteni. *Basedow* a tanítás új eljárásait az 1770-ben kiadott *„Módszertan”* (*Methodenbuch*) című könyvében mutatta be. 1774-ben pedig megjelent a négykötetes *„Elementarwerk”*, az új pedagógiai elvek szerint működő intézmény, az 1793-ig fennálló első *dessau* *„Philantropium”* (az emberszeretet iskolája) oktató nevelő munkájának módszertankönyve.

Az *„Elementarwerk”* enciklopédikus jelleggel tartalmazza azt a tanítási anyagot, amit a gyerekek tizenöt éves koráig tanulnia kell. A kérdés-felelet formájában feldolgozott tananyagot nagy művészi igénnyel megalkotott képsor tette szemléletesebbé, így az *„Elementarwerk”* a 18. század *„Orbis Pictus”*-a lett. (A rézkarcokat a lengyel származású német művész, *Daniel Chodowiecki* készítette).

Basedow pedagógiai nézeteit a „Szózat, emberbarátokhoz és jómódú férfiakhoz iskoláról, tanulmányokról és a közjólétre gyakorolt befolyásokról. Az emberi megismerés elemi könyvének tervezetével” című művében fejtette ki. Élesen támadta az elavult feudális pedagógiát, és egy új polgári pedagógia programját vázolta fel, melynek célját, tartalmát a felemelkedő polgárság gyakorlati szükségletei szabják meg. A filantropizmus szellemében történő oktatásnak az alsó fokon szemléletesnek, a felsőfokon összefoglaló jellegűnek kell lennie: „az elmélet ne legyen más, mint olyan eszköz, amellyel a tanulók, azt, amit már tudnak, rendbeszedve ismétlik, megtartják, s némileg kibővítik és megigazítják.” (Fináczy, 1986, 201.)

Basedow pedagógiai programja szerint minden gyermeknek 15 éves koráig közhasznú ismereteket kell tanítani. Erre az általános alpműveltségre épül az öt évfolyamos humán gimnáziumi, illetve a szakiskolai képzés.

A polgári iskolákban a szakorientáltság igénye nélkül tanulnak. Minden ismeretterület esetében az oktatási cél a hasznos, a közhasznú ismeretek játékos formában, a verbális memorizálás kiiktatásával történő élményszerű elsajátítása. Az oktatásnak ezen a szintjén öt tanár tevékenykedik: a nevelő, az elementáris ismereteket oktató pedagógus, az erkölcs-tan, a fizika és a történelem tanára. A nevelő és az elementáris ismeretek tanára a hivatalos államnyelven oktat, az erkölcs tanára franciául, a fizika és a történelem tanára latinul.

Az elementáris tárgyak tanára egy elemi iskolai enciklopédikus jellegű tankönyv segítségével tanít olvasást, kalligráfiát, és a számtan alpműveleteit (a geometriai-rajzolósi ismeretek mellőzésével). Az erkölcs tanára a hittant és az erkölcs-tant, valamint az alapvető állami törvények ismereteit oktatja. Basedow nevelési célkitűzései közé tartozott a reális ismertek kísérleteken alapuló oktatása. A reális ismeretek kísérleteken alapuló oktatásában hatékony szerep jut a természettudományi és a modellszertáraknak. A fizika tanára a természetismeret közhasznú igazságai mellett a szilárd testek világát, a történelem tanára pedig életrajzok, tanulságos mesék, elbeszélések (*Defoe*: „Robinson”) alapján az elementáris társadalmi ismereteket oktatja. Basedow nézetei szerint a tanuló a közhasznú természettani alapismeretek és erkölcs-tani alapismeretek birtokában juthat el a nemzeti- és a világtörténelem tanulmányozásához. A történelem tanulása kezdeti fokon a történelmi témájú elbeszélések és mesék olvasását jelenti „A reális és verbális emberi ismeretek” című tankönyv alapján.

A gimnáziumi oktatásban az ismeretek elsajátításának elsődleges formája az olvasás. Basedow értelmezése szerint az olvasás hat a legjobban a gondolkodás és a kísérletező készség fejlesztésére. A helyes megértés érdekében a gyakorlatokat tartalmuk és formájuk tekintetében egységessé kell tenni. A gimnáziumban meg kell tanítani a tanulót a megfelelő szakirodalom kiválasztására és azok használatára. Az oktatás főként szeminárium gyakorlatokon folyik, ahol a növendékek az adott ismeretkörökhöz kapcsolódóan saját gondolataikat szóban, illetve fogalmazások, beszámolók formájában, írásban adják elő.

Basedow elképzelése szerint a gimnáziumi oktatásban az előadás másodlagos szerepet tölt be: az előadás mint óratípus feladata a növendékek szoktatása a globális megértésen alapuló jegyzeteléshez, az előadások tartalmához kapcsolódó célfeladatok elvégzéséhez, a szakirodalom értelemszerű tanulmányozásához.

A gimnáziumi képzés célja a közhasznú tudományterületek oktatása, a kiemelkedő eredményt produkáló, tehetséges és érdeklődő polgári származású ifjak felkészítése az egyetemi tanulmányokra. A gimnáziumi oktatásban négy pedagógus tevékenykedik: az edukátor (a nevelő), aki franciául és németül is beszél, a retorika tanára, aki részben az államnyelven, részben pedig latinul oktat, a filozófia és a matematika tanára, aki szintén államnyelven tanít, a görög és az ókortudományok oktatója, aki latin nyelven tanít.

A nevelő kevés óraszámban tanít, ő a felelős az erkölcsi nevelésért, a növendékek tanórán kívüli munkájának ellenőrzéséért. A nevelő a tanácsadó szerepét is betölti, segít a szaktanároknak a gimnazisták számára előírt szakirodalom kiválasztásában, felkutatásában, illetve a tanuláshoz szükséges szakkönyvek sokszorosításában.

A retorika tanára az anyanyelvi grammatika és a latin nyelvtan oktatója. Feladata a gyakorlati retorika oktatása mellett a szöveggyűjtemény összeállítása: a klasszikus auktorok műveiből olyan olvasmányokat kell összeválogatnia, amelyek a növendékek számára gyakorlati értelemben is hasznos ismereteket közölnek. Költészetet csak olyan mértékben oktat, amennyire az az egyéb tudományterületekkel összefügg.

A matematika oktatásának nem célja az elitképzés, a zenik képzése, hanem a polgári iskolai oktatásra épülő általános képzés biztosítása, amely a testek geometriájának oktatásával egészül ki. A filozófia oktatásában fontos szerepet játszik a gyakorlati logika, sőt ez utóbbinak a rendezőelve alapján közelítik meg az egyes tárgyak oktatását is. A felsőbb osztályokban jelentős szerepet kap a filozófiai gondolkodásra való nevelés, a hasznos filozófiai alapigazságokból kiinduló filozófiai rendszerek ismerete. A görög nyelv oktatásának célja a fordításkészség fejlesztése. A görög nyelv tanárának feladata a tanulók számára hasznos és tanulságos, nevelő hatású olvasmányokat tartalmazó szöveggyűjtemény és szókincsgyűjtemény összeállítása. A görög nyelv ismeretkörén belül tanulmányozzák az antik világ szellemi örökségét, az antik tudományok és művészetek rendszerét. A görög nyelv tanárának a feladata továbbá az ókortudományi szertár, egy, az ókori műalkotások másolatait rendszerező gyűjtemény kialakítása. A szertár oktatási célokat szolgál, hiszen ez az ókortudományok oktatásában alkalmazható szemléltető eszközök tára.

Basedow pedagógiai munkáiban – így a „Szózat”-ában is – kevesebb figyelmet szentel az egyetemi oktatásnak. Az egyetemi tanulmányok célját a hallgatók szempontjából a következőképp fogalmazta meg: „az egyetemi tanulmányok alatt a hallgató önképzés formájában professzorok irányítása mellett mélyíti el ismereteit”. Az egyetemi tanulmányokhoz oktatási és tanulási módszertani útmutatót nem ad, de minden egyetemi polgár számára szükséges stúdiumok között említi a polgári törvények ismeretét, a színház világának ismeretét, a könyvtár és könyvismeretet. Szorgalmazza egy, minden tudományágat rendszerző tudományos enciklopédia (Hauptbuch) összeállítását, kiadását. Fontosnak tartja az egyetem tárgyi felkészültségének (könyvtár, szertárak) fejlesztése mellett az egyetemi tanulmányok gyakorlati hasznosítására szolgáló városi intézmények kialakítását (például bíróságok a jogi tanulmányokhoz, nevelőotthonok, árvaházak, szegényházak a teológiai és pedagógiai tanulmányokhoz).

A szülők számára írott „Módszertan”

A filantropisták ideálja az egész emberiség szeretetétől áthatott ember volt. Ez a szeretet azonban már más alapokon nyugodott, mint a maga önzetlenségében megélt krisztusi emberszeretet. A filantropisták egy olyan összhang megteremtésén fáradoztak, amelyben az egyes ember egyéni érdeke összeegyeztethető másokéval. Ezt az embertípust már nem a Rousseau-i felfogás forradalmi hevülete jellemzi, ez az embertípus annál jóval több társadalmi realitásérzékkel rendelkezik. Sokkal inkább a hétköznapi hivatásvégzésben jeleskedő polgár erényei (pontosság, megbízhatóság, önfegyelem, mértékletesség, puritán életmód) azok, amelyek elérésére a nevelésben is törekszenek.

A polgárcsaládok gyermekeinek nevelésében a szülők megítélése szerint a legfontosabb feladat a gyermekek boldog lelkű becsületes polgárrá nevelése. Így az általuk elképzelt nevelési rendszerben az oktatás, a magas szintű szellemi képzés másodlagos szerephez jut.

A filantropisták elsődleges célként az engedelmességre (Gehorsamkeit) való nevelést tartják. Az engedelmességre való nevelést csecsemőkorban kell elkezdni: a gyermeket már csecsemőkorában hozzá kell szoktatni a hideg és a meleg elviseléséhez, az egyszerű ételekből álló étrendhez, a laza ruházathoz stb.

Kisgyermekkorban a gyermeket mértékletességre (ne válogasson az ételekben, ne undorodjék a kellemetlen ízű gyógyszerektől stb.), bátor helytállásra (ne féljen a sötétben, a viharban, ne féljen a sebészeti műtétektől stb.) kell szoktatni, nevelni az állatok szere-

tetere, a felnőttekkel és társaikkal szembeni őszinteségre. A szülők feladata, hogy gyermekeiket jó tanácsokkal és ne parancsokkal neveljék, s dicsérjék teljesítményüket.

A filantropista nevelésben kiemelt szerepe volt a testi nevelésnek. A testgyakorlatokat már az iskolás kor előtti nevelésben is fontosnak tartották.

A ‚Methodenbuch‘, Basedow módszertankönyve részletesen foglalkozik a családban történő anyanyelvi nevelés módszereivel. A gyermek a családban, otthonában ismerkedik meg a környező világgal, a családban fejlődjön ki a kommunikációs készsége. A szülő feladata a környező világ és a természetben található élőlények bemutatása a gyermeknek. (Basedow pedagógiájában a gyermeket nem az érdekli, hogy például a kutyanak mi a neve, hanem az, hogy a kutya milyen állapotban, milyen alakban él, mivel táplálkozik, mire használjuk stb.)

A családban történő anyanyelvi nevelés formája a mesemondás. A tanulságos történetek felolvasása, megbeszélése után a szülők feladata a beszélgetés gyermekeikkel, életközeli témákról, egy nap történéseiről, az időjárásról, a mezei munkáról, a család egy napjáról, egy használati tárgy részéről. A szülő feladata a gyermek kérdéskultúrájának fejlesztése is. A szókincsbővítésénél a szülőknek a gyakori ismétlések mellett a fokozatosság elvét kell követniük. A gyakori ismétlések következtében a gyermek ‚valódi‘ szakismeretre tehet szert (megérti az óra működését, ezért részeire bontja s majd ismét működésbe hozza azt).

A szülők feladata tehát gyermekeik tanulásának megkönnyítése, kellemessé tétele úgy,

Basedow elképzelése szerint a gimnáziumi oktatásban az előadás másodlagos szerepet tölt be: az előadás mint óratípus feladata a növendékek szoktatása a globális megértésen alapuló jegyzeteléshez, az előadások tartalmához kapcsolódó célfeladatok elvégzéséhez, a szakirodalom értelemszerű tanulmányozásához.

hogy a szülő alkalmazkodjék a gyermek természetéhez, és ő ismerje fel, hogy a gyermek a szemléletes részletekre figyel, és csak sok konkrétumra irányuló megfigyelés után tud fogalmakra szert tenni.

A filantropisták iskoláikban és az otthoni nevelésben fontos szerepet játszott a rendre és tisztaságra szoktatás. Erőssé, ügyessé és edzetté akarták tenni a növendékeket, ennek érdekében sok szabadban folytatott gyakorlatot, játékot és kirándulást iktattak be az iskolai életbe. A megfelelő edzettség megszerzése érdekében növendékeiknek kemény ágyban kellett aludniuk, hideg vízben fürödniük,

és vékony öltözékben jártak télen is. Emellett úsztak, eveztek, lovagoltak és vívtak is.

Rousseau-hoz hasonlóan nagy gondot fordítottak a fizikai munka végzésére, a mestersegek tanítására és a természet megismerésére is. Az iskolai és az otthoni nevelés fontos célja volt a fizikai munka becsületének elismerése: a lányokat kézimunkázni tanították, a fiúkat kerti munkára, télen pedig az egyszerű, gyermekjáték nagyságú működő gépek használatára.

A közvetlen érzéki tapasztalatszerzés elősegítésére a gyermeket nevelőik és szülei gyakran vitték el piacra, mesteremberek műhelyeibe, kereskedők üzleteibe. Szemléltető eszközként élő növényeket és állatokat vittek az iskola falai közé, iskolai gyakorlókertert hoztak létre, állatokat gondoztak. Az iskolai és az otthoni nevelésben egyaránt fontos szerepet kapott a pénz megismertetése, a pénz értékének becsülete, szoktatás az önálló vásárlásra, a bevételi és kiadási számlák könyvelésére, a takarékosagra (erkölcsi tekintetben pedig fontos az üzleti csalások, visszaélések káros oldalának megvilágítása).

A filantropizmus nevelési célkitűzései között az emberbaráttá nevelés a másik ember, az iskolatársak, a testvérek, a szülők, a tanárok javára szolgáló közhasznú tevékenységre való képesség, az elesett embertársak iránti segítőkészség kifejtése a növendékekben. Az emberbaráttá nevelés színtere és formája volt az ispotályok látogatása, beszélgetés a szenvedélybetegekkel, árvaházak látogatása stb.

Az idegen nyelvek tanításáról, tanulásáról

Basedow a tanulást, így az idegen nyelvek tanulását is mint tanulást könnyítő játékos ötletek sorát dolgozta ki: a latin nyelvet – a korabeli grammatizáló gyakorlattal ellentétben – beszélgetve tanította. Nyelvoktatási módszerét *Fináczy Ernő* a következőképpen mutatja be: „Amit a gyakorlatban követett eljárásairól olvasunk, inkább játékos tanításnak, inkább naiv fortélyok és szórakoztató fogások keverékének, mint módszeres menetnek benyomását teszi. Ismeretes, hogy az olvasást mézeskalácsból süített betűkön tanították, s igen nagyra voltak vele, hogy latin oktatásukkal mulatságot szereznek növendékeiknek. 'Claudite oculos! Circumspicite! Imitamini sortorem!' (Húnyjátok be szemeteket! Tekintsetek körül! Utánozzátok a szabót!), hangzott fel a tanár szava, s a gyermekek végezték a megfelelő mozdulatokat, karban hangoztatva, hogy 'Claudimus oculos' vagy 'circumspicimus' vagy: 'imitamur sartorem' (direkt nyelvtanítás). Máskor a tanár jelezte, hogy a tábla hátsó lapjára egy testrésznek a latin nevét fogja felírni s a gyermekeknek az illető szót el kellett találniok, ami alkalmat adott számos idevágó szónak (caput, nasus, auris, manus stb.) elsorolására és begyakorlására. Majd meg figyelmeztette a tanár az osztályt, hogy egy oroszánt fog a táblára rajzolni, de azon kezdte, hogy egy madárnak a csőrét rajzolta fel. 'Non est leo' kiabálták 'quia habet rostrum'. (nem oroszlán ez, hiszen csőre van). 'Leones non habent rostrum' (Az oroszánoknak nincsen csőrük). Volt úgy is, hogy latin parancsszóra különböző állatok hangjait kellett utánozniok, bizonyára valamennyi tanulónak eltitkolhatóan öröme. A tanárok a játszva tanulásnak e nemét, melyet önként érthetően a modern nyelvek oktatásában is érvényre juttatni igyekeztek, igen alkalmasnak hitték egyrészt a nyelvek könnyű és gyors elsajátítására, másrészt a tárgyi ismeretek megszerzésére. Basedow mélyen meg volt győződve ez eljárás csodaerejéről: a közönséghez intézett felhívásában erősen fogadkozott, hogy iskolájában bármely nyelvet gyakorlati célokból és gyakorlati uton egy év alatt tökéletesen meg lehet tanulni.” (*Fináczy*, 1986, 201.)

A fenti példa is azt bizonyítja, hogy Basedow a nyelvtan oktatását nem tartja különösen fontosnak. A nyelvtan elsajátításában, a nyelvtani magyarázatok közvetítését illetően *Trapp* nézeteit követi: „Először is a tanulók előtt ismeretlen szabályokban már sok gyakorlásnak kellett végbemennie, mielőtt az ember az esetek hasonlóságát szabályba foglalja és megőrzés végett az ifjúság emlékezetére bízta. A második dolog, hogy kezdőknek ne adjunk rendszert a szabályokból, s hogy ne siessünk az egyes szabályokat, melyek egymás után elvonattak (die man nach einander abstrahiren lässt) egy épület rendjébe foglalni (...) Ha szabályokat mindaddig nem lehet megérteni és következőképpen mindaddig nem lehet alkalmazni, míg kellő számú példák meg nem magyarázták őket. Ezért a példáknak meg kell előzniök a szabályokat, és pedig mindaddig megelőzniök, míg a szabály magától nem fejlődik ki belőlök, míg a tanulók meg nem érzik a szabályt, melyet azután a tanárnak legföljebb csak még szavakba kell foglalnia.” (*Fináczy*, 1986, 202.)

Basedow a nyelvoktatással kapcsolatosan a következő módszertani és szervezeti formára vonatkozó elképzeléseket írja le:

- a növendékeket első osztályos koruktól olyan tanítók oktassák, akik az államnyelvet anyanyelvi szinten beszélnek;
- a gyermek hat éves kora előtt ne tanuljon idegen nyelvet;
- a latin nyelv oktatása csak iskolai keretek között történhet (a házitanító sikerrel gyakoroltathatja a nyelvtant vagy ellenőrizheti az olvasást);
- anyanyelvű házitanító vagy nevelőnk alkalmazása otthoni környezetben hatásos és hasznos lehet, mert egyéni foglalkozás útján a növendékek jobban elsajátíthatják a kiejtést és a nyelvi viselkedés formáit, s nem használhatják az anyanyelvüket;
- az elemi iskolai idegennyelv-oktatás célja: a növendék ismerkedjék meg a latin és a francia nyelvvel, tudjon beszélni és fordítani az adott nyelvekből, és fejlődjön halláskészége;

– a latin és a francia nyelv oktatásában fél évet kell fordítani a grammatika alapszintű elsajátítására;

– a hetedik és nyolcadik osztályban az idegennyelvi tantervet úgy kell összeállítani, hogy a tanuló óraszámában kétszer annyi időt kapjon franciából és latinból (hallás, olvasás és beszédgyakorlat), mint német nyelvből;

– a tanuló az alapoktatás befejezéséig anyanyelvén kívül két idegen nyelvet sajátít el;

– a tananyagról: 6 és a 15 év közötti gyermekeknek csak olyan latin és francia nyelvű anyagot kell megismerniük, ami az életkori sajátosságaiknak leginkább megfelel. Olyan ismeretek elsajátítását kell célozni, amely ismeretekkel a gyermek anyanyelvén is rendelkezik (amely dolgokról anyanyelvén is képes beszélni, például híres emberek élete, levelek tanulmányozása);

– az idegen nyelvek és kultúrák folyamatos és következetes tanuláshoz szükségesnek találja a gyermekek számára írott szöveggyűjtemény összeállítását;

– a nyelvtan oktatásáról: az idegen nyelvek elsajátítása csak az anyanyelv tökéletes ismeretében történhet; a kezdők számára egy általános és „filozófiai” nyelvtan összeállítását javasolja; meg kell ismertetni a tanulót a szükséges grammatikai műszavakkal; a nyelvtani példák gyakorlásánál fontos szerepet kell tulajdonítani az ismétlésnek, a rendszerezésnek és a szótárhasználatnak; a szóban elkövetett nyelvi hibák javításával ellentétben az íráshibákat következetesen kell javítani;

– a görög nyelv oktatásának művelődésformáló erejét Basedow elismeri, de a nyelv oktatását nem tartja közhasznúnak, a latin és a francia mellett fontosnak tartja az angol és az olasz nyelv oktatását;

– a latin nyelv oktatásának célja a gimnáziumban a neves auktorok műveinek olvasása a gimnáziumi tanulók számára összeállított szöveggyűjteményből; a szemelvények olvasásán túlmenően fontos a stílusfejlesztő gyakorlatok fokozatos megoldása: a levélírás, beszámoló, prózai művek, vers írása; az írásbeli kifejezőképesség fejlesztésével párhuzamosan a szóbeli kifejezőképesség csiszolása, a retorikai készség fejlesztése, a latin nyelvű színi előadások rendezése.

Az anyanyelvi nevelés és az idegennyelvoktatás fontos szemléltető eszközrendszere volt a 18. század Orbis Pictusa, a polgári élet fogalmait és formáit szemléltető, művészi igénnyel megalkotott, kérdés-felelet formájában feldolgozott szövegek részmetszet sorozata, amelyet a növendékek élvezettel fogadtak. A részmetszetek elsőrendű segédeszközként szolgáltak a szómagyarázatoknál, az élő és a holt nyelvek tanulásánál, s az idegen kultúrákban használatos tárgyak és jelenségek bemutatásánál.

A testi és erkölcsi nevelés a dessai Philantropiumban

A négykötetes ‚Elementarwerk’ tartalmazza mindazt, amit a gyermeknek 15 éves koráig tanulnia kell. Az ‚Elementarwerk’ az új pedagógiai elvek szerint működő intézmény, a Basedow által alapított első, a dessai Philantropium oktató-nevelő munkájának módszertankönyve.

A filantropizmus szellemében kialakított iskolák – így a dessai intézet is – a gyermekek számára érzelmi védettséget nyújtó környezet kialakítására törekedtek. A déltőlontként tanteremként használt helyiségek gyakran egyben a tanítók lakásául szolgáltak, ami lehetővé tette a családi kapcsolatok és a pedagógiai szempontok alapján megtervezett tanár-diák viszony kialakítását. A filantropium nevelési alapelve az volt, hogy a „lélek műveltsége és tökéletessége a testtől függ”, a lélek a tulajdonképpeni erő, s a test csak eszköz, mely okvetlenül szükséges, hogy a lelki erők kifejlődhessenek és megnyilvánulhassanak.

Jelszavaik: ügyesség, edzettség, szabadság, természetesség. A Philantropium növendékeinek 12 éves korukban – a vezetés tudtával és beleegyezésével – egy különleges barát-

tot kellett választaniuk. A barátok megfogadják, hogy mindenben segítik egymást (az intézetben tilos volt a növendékeket árulókká nevelni és besúgóként alkalmazni).

A filantropisták szerint a nevelésnek a gyermek életkorához igazodva a mozgást és a testgyakorlást előtérbe helyezve játékosnak és a praktikus ismeretek, gyakorlati munkafogások és eszközhasználat gazdag szemléltetését alkalmazva gyakorlatiasnak kell lennie.

A testi nevelésről

- az ifjú a nap 16 óráját aktívan tölti: ebből hat óra tanulás, négy óra étkezés és hasznos séta, óráközi hosszú szünet, két óra tánc-zene-, vagy foglalkozás művésztanárnál;
- az ifjú tanulmányaihoz tartozik a háztartásban is hasznosítható különböző mesterségek alapismereteinek elsajátítása;

- a magas szintű matematikai tanulmányok előtt a szakterületükön kiváló szakemberektől tanulja meg az ifjú az egyszerűbb gépek kezelését és szerszámok használatát;

- az ifjú kötelessége embertársait vészhelyzetekben megmenteni, így gyakorlott tréner segítségével el kell sajátítania a sziklamászás, a lovaglás, a vízi mentés, a kocsihajtás, a kocsira való fel és lepakolás és az állatoktól való védekezés készségét, továbbá el kell sajátítania a vadászat és a halászat fortélyait;

- az ifjú köteles az adott helyzetekben magát kiszolgálni: egyszerűbb ételek és italok készítését megtanulni, szabadban és kályhában tüzet gyújtani, baromfit és vad madarakat levágni, vérző sebet balesetnél lekezelni;

- az ifjú köteles minden évszakban 14 napot egy vezető kíséretében egy parasztgazdaságban tölteni;

- az ifjú 16 éves korára évente egy alkalommal kapjon lehetőséget 14 napon át egy katonai táborban élni, 14 napon át egy bányában dolgozni, 14 napot egy hadikikötőben, 14 napot egy nagykereskedő irodájában eltölteni, 14 napon át egy árvaházi lelkész munkáját segíteni, egy télen át pedig vezetőjével együtt négy hetet egy rezidenciában eltölteni;

- az ifjúnak meg kell tanulnia a méltánytalan élethelyzeteket elviselni: hideg szobában aludni, a hőséget túlélni, adott helyzetben az alvásról lemondani, sötétben és ismeretlen terepen tájékozódni, s az egyszerű ételeket élvezettel fogyasztani.

Az erkölcsi nevelésről

A filantropisták – mint Rousseau követői – az erkölcsöt nem tekintették a vallástól függetlennek. A filantropisták elképzelése szerint lehet valaki erkölcsös ember a természetes vallás alapján is. Erkölcsi eszményképük a társaságban élő, a társas életre, a közhasznú életre nevelt „tisztességes ember”. A pozitív vallásoktatást kirekesztették az iskolából, és helyette a természetes valláson és egyetemes erkölcsstanon alapuló elmékedéseket és gyakorlatokat vezették be intézeteikbe.

Basedow a szülők számára írott ‚Módszertankönyv’-ében a következő lépésekben jelöli meg a gyermek ismerkedését a vallással, a szülők vallásával.

A gyermeket iskolás kor előtt nem vezetik be a vallás rejtelmibe (a gyermek jelen van a szülei által végzett közös családi imáknál, de a templomi szertartásokat, még a templomban rendezett családi ünnepségeket sem látogatja).

Az iskolás korú gyermeket 7 éves korában családi körben, ünnepélyesen avatják nagygyermekké: a gyermeket bemutatják a templomban, a család együtt imádkozik, énekel és a nagy gyermek térdepelve fogadja apja áldását, a szülői áldás este édesanyja áldásával folytatódik, másnap a tanító ad át a gyermeknek egy piros alapú táblát, egy – a gyermekeket a nevelőjükkel együtt – imádkozó közösséget ábrázoló képet. (A nagygyermekké avatás egyéb örömeikkel is jár: a gyermek új ruházatot kap, az ünnepi ebédénél szülei asztalához állhat.)

A nagygyermekkor életszakasza 12 éves korig tart. Ekkor kezdődik a nagygyermek közhasznú polgárrá nevelése: megtanul önállóan öltözködni, segít szüleinek kisebb

testvérei nevelésében, megismeri a pénz értékét, kiadásairól és bevételeiről feljegyzéseket készít. A nagygyermek ifjává avatása egy egyházi személy (lelkész vagy áldozópap) jelenlétében történik, aki a templomban megáldja az ifjút és felveszi az egyház tagjai közé.

Basedow a Philantropiumában kezdetben olyan nevelési rendszert szándékozott kialakítani, amelyben a tanulókat a felekezeti hovatartozásuknak megfelelő vallásoktatástól felmentenék, a világi tárgyakat pedig aképp tanítanák, hogy a tanár semminemű állást se foglaljon katolikusokkal, görögökkel, lutheránusokkal, reformátusokkal, arminianusokkal stb. szemben. 1776-tól Basedow a pozitív vallásgyakorlást kizárja az iskolából: a természetes vallást kívánja taníttatni mindaddig, amíg sikerül ezt az oktatást egyetemes keresztény alpra helyezni.

„Maga Basedow alapjában nem volt vallástalan ember. Az atheistákat, szkeptikusokat, materialistákat a legélesebben támadta, viszont azonban a pozitív vallást sem fogadta el. Általában a természetes vallás alapján állt, mint Rousseau. „Higyj Istenben, vagyis minden embernek láthatatlan, mindentudó, mindenható, legbölcsebb atyjában és urában, lelked halhatatlanságában, a jónak jövődjé megjutalmazásában és a rosszért való jövődjé bünhődésben. De ennek a Credonak a nevelésre alkalmazásában Basedow csak hosszabb ingadozás után jut megállapodásra. Kezdetben, 1786. évi programmiratában még megalakulni látszik a tényleges viszonyokkal s olyan iskolát tart szem előtt, ahol a többségben levő tanulók felekezeti hovatartozásának megfelelő pozitív vallásoktatásról történne gondoskodás, a disszidensek (azaz máshitűek) ettől a hivatalos vallásoktatástól felmentetnének s a világi tárgyak akként taníttatnának, „hogy a tanár semminemű állást se foglaljon katolikusokkal, a görögökkel, lutheránusokkal, reformátusokkal, arminianusokkal és socinianusokkal szemben.

Ez nem katolikus, lutheránus vagy református, hanem keresztény ügy. A nevelés célja nem lehet más, mint európai embert képezni, akinek élete olyan értékes, közhasznú és elégedett legyen, amilyenné csak teheti a nevelés.” (Fináczy, 1986, 203–204.)

Az intézeti élet

A dessauai Philantropium működési szabályzata értelmében az intézet növendékei sorába kerülhetett vallási és etnikai hovatartozásától függetlenül Asztrahanytól kezdve Erdélyen át Dániáig bárki, aki az emberbarátság iskolája iránt érdeklődött. Basedow intézetében a neveléshez szükséges feltételek biztosításánál nem tettek kivételt az egyszerű szülők gyermekei és az előkelő családokból származó gyerekek között.

A Philantropium növendékei szigorú belső intézeti törvények szerint éltek: az intézet területén belül egyenruhát hordtak, hajviseletük – a korabelitől eltérően – rövid volt. Étrrendjük egyszerű ételekből állt. Havonta egyszer böjtölniük kellett. Hetente egy alkalommal tartottak ítélezési napot, amikor az intézet belső törvényeit felolvasták. Az ítélezési napon értékelték az intézet rendje ellen vétő társaik cselekedeteit. Az ítélezők között helyet foglalni vagy szavazati joggal rendelkezni kitüntetésnek számított. A vádolt növendék számára a fogadott barátja készített védőbeszédet.

A büntetés legenyhébb formája az volt, hogy a növendékeknek az elméleti órák idején dolgoznia kellett. A büntetés egyik módozata volt az is, hogy egy ideig a famulus feladatát kellett ellátnia. A büntetés súlyos formájának számított az elzárás (a növendéknek egy sötét szobában társai szórakoztató játékát hallgatva unatkoznia kellett).

A jutalmazás mint motiváló tényező csak kisebb közösségekre, esetleg barátokra vonatkozhatott. Egyéni jutalmazás nem volt. A legnagyobb jutalom az volt a Philantropium neveltjei számára, ha a közösség vezetőségében, a képviselőtestület és a döntéshozó testület munkájában tevékenykedhettek, és szavazati joggal rendelkezhettek.

A Philantropium hatása az utókorra

A dessau Philantropium 1774 és 1776 között működött Basedow vezetése alatt. Basedow – emberi tulajdonságai miatt – nem bizonyult megfelelőnek az intézet vezetésére: nem volt benne elég szervezőkészség, erőszakos irányítása gyakran vezetett ellentétekhez, nézeteltérésekhez a tanárok között. Basedow munkatársaiból került ki a filantropista mozgalom legnagyobb hatású, gyakorlati vezetőkből álló második nemzedéke.

1776-ban *Joachim Campe*, a híres filantropista pedagógus (a *Humboldt*-fivérek tanítója és Defoe „Robinson”-jának első népszerűsítője) lett az intézet vezetője. Campe irányítása alatt 1793-ig működött a dessau intézmény.

A dessau Philantropium számos hasonló kezdeményezésnek vált mintájává. Ezek közül legnevezetesebb a *Christian Gotthilf Salzmann* által a thüringiai Schepfentalban alapított intézet.

A filantropista pedagógia erősen hatott az egykori magyar nevelési gondolkodásra is. A mozgalom befolyása a 19. század elejétől elsősorban az evangélikus iskolarendszerben figyelhető meg: a filantropisták szellemi örökségét számos, a 18. század végén alapított felvidéki evangélikus tanintézetben (Lőcse, Késmárk, Eperjes) folytatták.

Filantropista hatás ismerhető fel *Tessedik Sámuel* pedagógiai törekvéseiben is. A filantropista pedagógia magyarországi elterjedésének kutatója és népszerűsítője *Szelényi Ödön* volt. A dessau philantropiumban megfordult *Berzeviczy Gergely*, nemzetgazdasági író, aki anyjához írott levelében elismerően nyilatkozik az intézet munkájáról.

A két világháború közötti időszakban, – amikor fellendült a pedagógiatörténet iránti érdeklődés – ismét előtérbe került a filantropizmus pedagógiájának kutatása, gyakorlati alkalmazása. *Finácz Ernő* az „Újkori nevelés története” című munkájában részletesen elemzi a filantropizmus pedagógiáját. A filantropizmus pedagógiája iránt érdeklődők között van *Waldapfel József*, aki Basedow „Elementarwerk”-jének előfizetője volt. Számos pedagógiai tanulmány foglalkozott a filantropizmus hatásával, például *Frank Antal*: „Testi nevelés a filantropistákál” (1922) és *Hamerák Izabella*: „A reális tárgyak oktatója a filantropistáknál” (1930).

Basedow és a filantropista pedagógia hatása a nevelésügyre

Basedow pedagógiai munkásságát a konzervatív neveléstörténet sokoldalúan bírálja ugyan, de elismeri pedagógiai nézeteinek pozitív elemeit is. Az 1936-ban kiadott Magyar Pedagógiai Lexikon a követendőképpen értékeli Basedow tevékenységét:

„Basedow pedagógiai munkásságát különösen három szempont jellemzi: 1. A nevelésnek állami- és az egyháztól függetlennek kell lennie. 2. Azt kell tanítani, ami közhasznú (gemeinnützig), amiből következik, hogy a reáliáknak kell túlsúlyban lenniük. Valóban a humanisztikus szempont merőben hiányzik B. Elementarwerk-jében és iskolájában. 3. A módszer legyen gyorsan célhoz vezető, szemléletes, a gyakorlati öntevékenységen alapuló és minden kényszertől ment. Könnyűvé, játékosá akarja tenni a nevelést, hogy a gyermeket a közhasznú és boldog életre előkészítse. (Rousseau-val ellentétben szerinte a köz neveli a gyermeket). Az akarat nevelésében az állampolgári nevelés és az önkormányzat eszméinek csiráival találkozunk. Mindezek nagy hatással voltak.”

A filantropisták az élménypedagógia első képviselői: a gyermeket és a gyermek tanulását állították a pedagógiai érdeklődés középpontjába a korábban egyeduralkodó tananyag- és oktatásközpontúság helyett.

Jelentős érdemük, hogy a legszélesebb körben felkeltették a nevelés, az iskolaügy iránti társadalmi érdeklődést.

Melléklet

Kisiskolások órarendje a dessau Philantropiumban

Első osztály

- 8–9 Német olvasóóra
Olvasókönyvek: Rochow-Weiss: Gyermekbarát
Campe: Illemtankönyv gyermekek számára
Feddersen: Példák a bölcsességről és erényről
Funk: Az egészséges emberi ész első tápláléka
- 9–10 Írásgyakorlat a második osztályos tanulókkal felváltva
A rektor dolgozószobájának meglátogatása, séta
- 10–11 Latin
Olvasókönyvek: Phaldri fabulal Büschingii liber latinus
Basedowii liber elementaris
Chrestomathia Collogniumm Erasmi
- 11–12 Francia beszédgyakorlatok
- 1–2 Zene és szabad foglalkozás felügyelet mellett
- 2–3 Szabadkézi rajz
- 3–4 Tánc
- 4–5 Francia
Olvasókönyv: Basedow's Mannel d'education
- 5–6 Latin
Olvasókönyv: Das latinische Elementarbuch
- 6–7 Szabad foglalkozás- felügyelet alatt

Második osztály

- 8–9 Írásgyakorlat
- 9–10 Helyesírásgyakorlat az első osztályos tanulókkal felváltva
- 10–12 Latin
- 1–2 Zene és szabad foglalkozás felügyelet alatt
- 2–3 Szabadkézi rajz
- 3–4 Tánc
- 4–5 Francia
Olvasókönyv: Basedow's Manuel d'education
- 6–7 Szabad foglalkozás és gyakorlás felügyelet alatt. Minden hónap első és tizenötödik napján a kisdíakoknak levelet kell írni. A hét két napján felfedező sétát tettek.

Irodalom

- Basedow, Joseph Bernahrd (1965): *Ausgewählte pädagogische Schriften*. Paderborn.
- Fináczy Ernő (1986): *Az újkori nevelés története*. Budapest.
- Fritzschn, Th. (Hrsg.) (1909): *Johann Bernahrd Basedow: Elementarwerk mit mit den Kupfertafeln Chodowieckis u.a.: kritische Bearbeitung in drei Bänden: mit Einleitungen, Anmerkungen und Anhängen, mit ungedruckten Briefen, Porträt, Faksimiles und verschiedenen Registern*. Bd. 2. Hildesheim. Leipzig.
- Mészáros – Németh – Pukánszky (2002): *Bevezetés az iskoláztatás és a nevelés történetébe*. Budapest.
- Nagy Sándor főszerkesztő (1979): *Pedagógia Lexikon A–Z*. Akadémia Kiadó. Budapest.
- Németh – Pukánszky (2004): *A pedagógia problémátörténete*. Gondolat, Budapest.
- Pukánszky – Németh (1995): *Neveléstörténet*. Nemzeti Tankönyvkiadó. Budapest.